Література

1. Краткая философская энциклопедия. — М., 1994. — С. 457.
2. Новая философская энциклопедия. — М., 2001. — Т. 4. — С. 75–76.
3. Политология: Энцикл. словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993.
4. Дробижева Л. М. Толерантность и рост этнического самосознания: пределы совместимости // От толерантности к согласию. — М., 1997. — С. 52–53.
5. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. — 1997. — № 11. — С. 46–54.
6. Шадже А. Ю., Дамешна О. П. Толерантность в ценностной системе трансформирующейся России // Социально-гуманитарные знания. — 2003. — № 5. — С. 233.
7. Этническая идентичность и проблема этнотолерантности: пути преодоления этноцентризма в современных теориях и социальных практиках // ppf.uni.udm.ru/conf_2002/etnos.htm.
8. Федотова Н. Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность // Философские науки. — 2004. — № 4. — С. 6.
9. Уолцер М. О терпимости. — М., 2000. — С. 25–26.
10. Лекторский В. А. О толерантности // Философские науки. — 1997. — № 3–4. — С. 15.
11. Шахардина Т. П. Толерантность как моральный компромисс // Толерантность в контексте многоукладности российской культуры: Тез. междунар. науч. конф., 29–30 мая 2001 г. — Екатеринбург, 2001. — С. 306.
12. Афонина А. И., Мошкин Л. С. Этика и современность. — М., 1981. — Ч. 1.
13. Ашин Г. Толерантность и элита // Власть. — 2002. — № 5. — С. 29.
14. Кольцова Е. Ю., Таратута Е. Е. Измерение толерантности // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2003. — Т. 6, № 4. — С. 115.
15. Фритцханд М. Проблема толерантности в этике // Методологические проблемы исследования социалистической морали и нравственного воспитания / Под ред. А. И. Титаренко, Б. О. Николаичева. — М., 1987. — С. 46.
16. Хеффе О. Плюрализм и толерантность: к легитимации в современном мире: Пер. с нем. // Философские науки. — 1991. — № 12. — С. 27.
17. Новік В., ігумен. Релігійно-філософські основи толерантності // Людина і світ. — 2003. — № 7. — С. 50.

УДК 340.13.025

О. М. Сидоренко

ОБ'ЄКТ ДОГМИ ПРАВА: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Право має три образи, в яких воно виступає перед людьми. По-перше, у вигляді загальнообов'язкових норм, законів, діяльності судових та інших юридичних установ — юридичних реалій, з якими стикається кожна людина у своїй практичній діяльності. По-друге, у вигляді особливого, складного соціального утворення — своєрідного і великого підрозділу, підсистеми в суспільстві, яка має свою особливу природу і логіку. По-третє, у вигляді явища всесвітнього порядку — одного з основ і проявів життя розумних істот, людей [1].

Юридичні реалії, з якими зустрічається людина у своїй практичній діяльності, отримали назву «догми права».

Дослідженню догматичної юриспруденції, юридичного позитивізму присвятили свої роботи такі відомі вітчизняні та зарубіжні науковці, як С. Муромцев, Г. Шершеневич, Б. Чічерін, Й. Покровський, А. Венедиктов, Б. Черепахін,

© О. М. Сидоренко, 2005

М. Райхер, О. Йоффе, О. Міцкевич, Б. Шейндлін, Д. Грімм, Р. Ієрінг, С. Алексєєв, М. Козюбра, О. Скакун та ін.

Ціль даної публікації — визначити об'єкт догми права, тому що не можливо вивчати догматичну юриспруденцію, та й будь-яку науку взагалі, без визначення її об'єкта.

Явища людського буття, які складають предмет вивчення соціальних наук, складаються із нескінченного ряду співіснуючих і змінних відносин, в які люди вступають між собою для досягнення різноманітних цілей. Ці відносини виражаються через поведінку зацікавлених осіб. Більшість цих відносин має масовий характер, періодично повторюються і виливаються у відомі типові форми (тобто ми працюємо, відпочиваємо, сваримося, миримося, і т. д. і. т. п., причому все це відбувається до дрібниць типово). Тому що однакові причини завжди породжують однакові наслідки. Адже загальний стан даного соціального середовища, інтереси та потреби його осіб, з одного боку, способи та засоби їх задоволення, з другого боку, залишаються незмінними, тому що окремі конкретні вияви цього середовища мають тенденцію повторюватися (це стосується і поведінки зацікавлених осіб). При цьому відособлюються дві групи повторних масових відносин: одні набувають характеру нормальних, бажаних; другі, навпаки, визнаються ненормальними, недопустимими. В першому випадку ці відносини вважаються суспільно доцільними (наприклад, різноманітні типові форми обміну речами), а в другому випадку ці відносини вважаються суспільно шкідливими або суспільно небезпечними (наприклад, невиконання зобов'язання, вчинення злочину) і викликають проти себе прийняті відомі репресивні міри (наприклад, конфіскація майна, позбавлення волі і т. д.).

У зв'язку з цим, стосовно окремих груп конкретних відносин, які повторно зустрічаються, складається відома система правил або норм, які, в залежності від ступеня розвитку даного соціального середовища і ступеня важливості, або прямо формулюються і проголошуються обов'язковими зі сторони соціальних авторитетів, або складаються завдяки силі прецеденту і звички. Зіставляючи ці правила або норми, ми бачимо, які саме відносини, за яких умов і в якому обсязі, с точки зору даного соціального середовища, в даний час визнаються нормальними, суспільно доцільними, а які, навпаки, вважаються аномальними, суспільно шкідливими або суспільно небезпечними.

У результаті утворюється важлива відмінність між реальними, конкретними життєвими відносинами і абстрактними типами відносин, які називаються юридичними інститутами. Слід зазначити, що реальні, конкретні життєві відносини виражаються зовні у відомій специфічній поведінці, тобто у виконанні або невиконанні відомих дій з боку реальних суб'єктів над реальними об'єктами. Це правило не стосується абстрактних відносин, тому що вони являють собою не реальні величини, а тільки уявні комбінації суспільних елементів. Кожен такий абстрактний тип і, зокрема, кожен юридичний інститут складається тільки з норм, які вказують, за наявності яких умов діяльність дозволяється, пропонується або забороняється. Абстрактні відносини, які визнаються суспільно доцільними, вказують:

- моменти, ознаки, за яких дані відносини виникають;
- моменти, ознаки, які визначають їх обсяг та зміст;
- моменти, за наявності яких дані відносини вважаються припиненими.

Практичне співвідношення між конкретними життєвими відносинами і абстрактними типами відносин зводиться до того, що ці абстрактні типи або, точніше ознаки, які встановлюються ними, є критеріями для юридичної кваліфікації життєвих відносин. Отже, викладене має практичне значення, адже в подальшому до конкретних відносин застосовуються норми, встановлені для відносин даного типу.

Відмінність конкретних життєвих відносин і абстрактних типів відносин має не тільки практичне, а й важливе теоретичне значення. Адже, вищезгадані відносини можуть бути об'єктом самостійного наукового дослідження. Тому що, вивчаючи конкретні життєві відносини, ми описуємо і узагальнюємо реальні життєві явища і процеси, аналізуємо причини, які їх породжують, і наслідки, які вони спричинили. А вивчаючи абстрактні типи відносин, ми описуємо і аналізуємо не те, що відбувається або відбулося, а те, що, з точки зору даного соціального середовища, у сенсі поведінки зацікавлених приватних осіб або тих чи інших органів влади, за даних умов, вважається нормальним, що очікується від цих осіб, що повинно або може (але може і не) бути ними вчинено, або, навпаки, вчинення чого даними особами вважається ненормальним, недопустимим, що не повинно, а все-таки може бути вчинено вищезгаданими особами.

Відомий вчений-правознавець професор М. Цвік підкреслює, що через абстрактні типи певним (конкретним) суспільним відносинам надається постійний характер, відбуваються ліквідація перепон на їх шляху, всебічний розвиток або обмеження дії окремих їх груп [2]. Як складова частина основ права абстрактні типи відносин, як і конкретні юридичні відносини, існують об'єктивно. В результаті їх постійного повторення складаються відповідні юридичні нормативи. Сформувавшись у суспільному середовищі, вони визнаються і захищаються державою. Можемо констатувати, що перетворення конкретних відносин на правові, тобто на абстрактні типи, спостерігається і в умовах сьогодення. Про це, наприклад, свідчить наявність практики подолання судами прогалин у праві шляхом застосування аналогії закону і аналогії права. В такому випадку ми маємо справу з офіційним визнанням конкретних відносин правовими, тобто такими, що захищаються державою.

До наук, які вивчають не реальні життєві явища, а абстрактні типи, належать юридичні науки. Так, історія права вивчає зміну правових інститутів у часі (наприклад, зміну окремих форм власності в системі якого-небудь права). Догма права аналізує ці правові інститути в тому вигляді, в якому вони уявляються за даних умов місця та часу (наприклад, римське право власності часів Юстиніана). Інакше кажучи, історія права вивчає правові інститути в порядку послідовності, зміни їх у часі, а догма права — в порядку співіснування.

Таким чином, безпосереднім об'єктом і історії і догми права є не конкретні юридичні відносини, а їх абстрактні типи, юридичні інститути. Але це не означає, що треба ігнорувати конкретні відносини. Навпаки, з ними дуже часто

приходиться рахуватись при описуванні юридичних інститутів; при з'ясуванні виникнення, зміни чи припинення даних правових інститутів. Маємо на увазі те, які конкретні масові відносини визвали необхідність юридичної регламентації або, навпаки, необхідність перегляду норм та інститутів або їх відміни. Слід також зазначити, що конкретні життєві відносини повинні бути взяті до уваги при оцінці ступеня значення і доцільності, ступеня відповідності тих чи інших юридичних інститутів реальним життєвим потребам та інтересам.

У контексті зазначеного не слід упускати із виду те, що в усіх вказаних випадках конкретні життєві відносини не є самостійним об'єктом дослідження. Тому що, на нашу думку, вони беруться як щось готове, дане і посилатися на них необхідно при побудові вчення про відповідні юридичні інститути. Цим юридичні науки відрізняються від історії, політичної економії, тому що їх об'єктом є конкретні життєві відносини.

Слід зазначити, що вказана особливість юридичних наук не береться до уваги або ігнорується. А це призводить на практиці до змішування конкретних юридичних відносин з абстрактними типами таких відносин, тобто термін «юридичні відносини» вживається відносно і конкретних відносин, і відносин абстрактного типу (абстрактним типам приписуються властивості конкретних відносин і навпаки).

Відомо, що кожна правова система вивчається у двох напрямках: історичному та догматичному. В результаті історичного вивчення досліджуємо послідовну зміну правових інститутів в часі в залежності від умов життя даного суспільного середовища, яке змінюється. При догматичному вивченні потрібно аналізувати ці правові інститути в тому вигляді, в якому вони уявляються за даних умов місця та часу. Догматичне вивчення даної правової системи само по собі може бути приурочене до любого моменту історичного розвитку цієї системи. Але насамперед воно, як за теоретичними, так і за практичними міркуваннями, своїм предметом визначає живе діюче право. Адже діюче право, з одного боку, дає досліднику найбільш повний і доступний матеріал; а з другого боку, вивчення діючого права має пряме практичне значення, полегшуючи завдання судової практики, яка покликана застосовувати норми права до окремих конкретних випадків.

У контексті зазначеного доцільно згадати роботу С. Муромцева «Что такое догма права?», де він називає догму частинкою юридичного мистецтва. Вона є дослідженням певного діючого права в інтересах застосування його на практиці [3, 11]. Догматичне дослідження охоплює декілька процесів, а саме:

– описування різноманітних юридичних форм, що в сукупності утворюють право. «Догма складається для того, щоб вказати громадянину, і передусім юристу-практику, які відносини повинні користуватися юридичним захистом, а які не повинні мати його» [3, 12]. Тому з точки зору догматика юридичне положення може набрати форми юридичної норми, веління, правила (наприклад: «кожна людина є суб'єктом цивільного права»; «кожен повинен мислитися добросовісним, доки протилежне не доведено», тощо);

– узагальнення, формою якого є принцип права, що проливає світло на кон-

кретний частковий випадок. Принципи — це основоположні ідеї, які спрямовують у певне русло правотворчість, судочинство, правозастосування. Принципи можуть ставати конкретними нормами. Юридичний принцип вказує на те, що повинно бути [4];

– визначення (категорії юридичних фактів, які передаються правилами (нормами) або принципами, отримують свою особливу назву, і кожна така назва підлягає визначенню);

– класифікація, тобто системне розташування юридичних правил, принципів і визначень.

Слід віддати належне роботі Д. Д. Гріммa «Лекции по догме римского права». В ній автор зазначає, що в основі догматичного курсу повинно бути закладено сучасне право. Дійсно, який інтерес і яку користь може подати детальне догматичне вивчення таких інститутів, які давно віджили (наприклад, інститут рабства) [5].

Право на будь-якому етапі свого розвитку — це надзвичайно складне явище. Складність права має багато аспектів, або вимірів. Умовно ми їх можемо поділити на три групи. Перша пов'язана з об'єктивною складністю права, яка притаманна йому як об'єктивній реалії. Право має багато властивостей, внутрішніх формувань і структур, які взаємодіють і впливають одна на одну [6].

Друга група характеризує проблемну складність права. Вона полягає, насамперед, у тому, що право є особливим механізмом розв'язання проблем у суспільному житті.

Третя група асоціюється з епістемологічною складністю права [7], тобто зі складністю дослідження права, що зумовлює постійні пошуки ефективних методів дослідження права та його моделей. Як зазначається, будь-яке розуміння права не може претендувати на завершеність і повноту [8]. Тому що рано чи пізно змінюється міра переконливості доказів, які використовуються в обґрунтуванні конкретного розуміння права. Право є однією з найскладніших у структурному плані систем, які коли-небудь створювало та використовувало людське суспільство.

Таким чином, можна констатувати, що питання стосовно об'єкта догми права залишається актуальним і важливо не заперечувати надбання догматичної юриспруденції, не відмовлятися від її напрацювань, що витримали перевірку часом. На сучасному етапі є велика потреба у всебічному дослідженні догматичної юриспруденції з метою збереження і розвитку її життєздатного потенціалу для застосування в уже нових умовах.

Література

1. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М.: Статут, 1999. — С. 3.
2. Цвік М. В. Про сучасне праворозуміння // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 4. — С. 4.
3. Муромцев С. Что такое догма права? — М., 1885. — С. 11–12.
4. Братасюк В. Юридичний позитивізм — необхідність переосмислення в умовах сучасності // Філософія права. — 2004. — № 12. — С. 68.

5. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. — С. 49.
6. Плавич В. П. Архетипические прафеномены права и его структура // Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — К., 2004. — Вип. 24. — С. 11.
7. Плавич В. Феномен права та його розуміння на сучасному етапі суспільного розвитку // Юридична Україна. — 2005. — № 1. — С. 6.
8. Кузнецов В. І. Філософія права: Історія та сучасність: Навч. посіб. — К.: ВД «Стилос»; ПЦ «Фоліант», 2003. — С. 55.

УДК 340.11

С. С. Павлов

ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Правова реальність, яка оточує українську правову систему, виходить за межі потенційних її юридичних можливостей, чим зумовлює виникнення правових казусів, які, залишаючись неврегульованими та юридично не інтерпретованими, дискредитують першу, стираючи її індивідуально-автономні риси. Така ситуація викликана швидким процесом глобалізації сучасних правових культур, результатом якої стане розчинення найбільш традиційно слабких правових систем та скасування їх юридичної суверенності.

Привілейованими підходами до професійного пояснення незрозумілих явищ правової реальності сучасна юридична наука віддає перевагу, в першу чергу, їх ціннісно-правовому походженню, за допомогою якого можна встановити приналежність даного явища до відповідної правової культури, в якій, визначивши можливе місце в правовій традиції, з'ясовується її доцільність у даній правовій системі. Для проведення такого аналізу сучасна юридична наука має визначитись з поняттям правової традиції. Дослідження правової традиції має відбуватися комплексно, в цілому з іншими юридичними категоріями, оскільки правова традиція взаємопов'язана з правовими принципами, юридичною методологією, правовими цінностями, правовими ідеалами, правовою культурою, правовою системою та правом зокрема.

Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які займалися дослідженням цих правових питань, необхідно назвати С. С. Алексєєва, Ю. Я. Бастіна, Г. Д. Бермана, І. Грязіна, Ю. Г. Єршова, В. В. Копейчикова, В. С. Нерсесянца, Ю. М. Оборотова, П. М. Рабіновича, Н. Рулана, Е. І. Темнова та інших. У сучасній науці існує досить значний масив досліджень в даному напрямку, але швидкий розвиток суспільства вимагає більш глибокого та чіткого вивчення такого феномена, як правові традиції в правовій системі та в цілому у праві.

Отже, право — специфічний різновид культури людства, результат та регулятор довготривалого етапного історичного формування соціуму. Право, маючи наповнення особливим суспільним змістом, виражається у формі інструмента, категорії, міри, сили та фактора стабільності потоку людського життя.

© С. С. Павлов, 2005